

تحلیل اثرات منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار بر ابعاد اقتصادی و فیزیکی شهر چابهار

زهره هادیانی - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران
اسماعیل رحمانی^۱ - دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۳/۲۵

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۸/۱۹

چکیده

امروزه مناطق آزاد به عنوان پدیده‌ای فراگیر و ابزاری برای تحقق راهبردهای توسعه برون نگر با تأکید بر سیاست توسعه صادرات مورد توجه قرار گرفته‌اند. به طوری که اکثر کشورهای در حال توسعه، به احداث یک یا چند منطقه آزاد مبادرت کرده‌اند. هدف از ایجاد این مناطق، فراهم کردن شرایط مناسب به منظور افزایش تولید و صدور کالاهای صنعتی از طریق جذب سرمایه‌های خارجی، ایجاد اشتغال، کسب درآمد ارزی، رشد رفاه اقتصادی مناطق و سپس منافع ملی است. هدف پژوهش حاضر تحلیل اثرات منطقه آزاد چابهار بر توسعه کالبدی، اقتصادی شهر چابهار می‌باشد. روش تحقیق این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. جمع‌آوری داده‌ها به دو روش اسنادی و میدانی انجام گرفته است. جامعه آماری تحقیق، شهروندان شهر چابهار و حجم نمونه با بهره‌گیری از روش کوکران ۳۲۱ نفر خانوار می‌باشند. روایی ابزار تحقیق (پرسش‌نامه) با بهره‌گیری از دیدگاه افراد متخصص و پایایی آن از طریق آلفای کرونباخ با ضریب ۰/۹۷ تأیید شد. در وهله اول تحلیل داده‌های پرسش‌نامه در نرم‌افزار SPSS با استفاده از آزمون T دو نمونه وابسته و آزمون فریدمن صورت گرفته است. نتایج نشان داد که دیدگاه شهروندان چابهار بر اساس طیف لیکرت نسبت به وضعیت فیزیکی و اقتصادی شهر چابهار در قبل و بعد از ایجاد منطقه آزاد تجاری - صنعتی بیانگر این می‌باشد که میانگین میزان گسترش فیزیکی از ۲/۴ به ۳/۸، خدمات شهری از ۲/۰۴ به ۳/۰۱ و اشتغال و درآمد از ۱/۹ به ۳/۲، افزایش داشته است.

واژه‌گان کلیدی: منطقه آزاد تجاری - صنعتی، ابعاد اقتصادی، ابعاد فیزیکی، شهر چابهار.

مقدمه

هرپدیده‌ای به اجبار در فضا و مکان اتفاق می‌افتد و به وسعت خود بر فضا و مکان تأثیر می‌گذارد. صنعت و فعالیت‌های کلان اقتصادی خارج از این امر نیست. هر استراتژی اقتصادی - صنعتی منجر به نوعی آرایش فضا می‌گردد. بدین لحاظ به جرأت می‌توان ادعا نمود بدون درک درست از مسائل و تغییرات اقتصادی - صنعتی، نمی‌توان تصویر صحیحی از برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای داشت (انتظاری، ۱۳۸۵: ۳). در واقع همه کشورها مخصوصاً در واکنش به رشد جمعیت و پیشرفت‌های اقتصادی و زیرساختی، مستعد پدیده‌ی حیرت آور شهرنشینی هستند (نظریان، ۱۳۸۰: ۱۱). پس از انقلاب صنعتی، تحولات اجتماعی و اقتصادی، نظام سکونتگاه‌های انسانی را به شدت تحت تأثیر قرار داده و در فضایی لجام گسیخته و بدون برنامه و تا اندازه‌ای متأثر از مهاجرت شدید و بی‌برنامه‌ی روستایی، مدیریت شهری را در ارایه خدمات عمومی با مشکل روبه رو ساخته است (وارثی، ۱۳۸۷: ۱۴۰). کاستی‌های ارائه خدمات در شهر، ضریب برخورداری را کاهش داده و سبب بروز نوعی بیم و عدم اطمینان می‌شود. زندگی در شرایط عدم اطمینان و محرومیت، زیاده طلبی و تحقق آن را از راه‌های غیر قانونی و نامشروع ترویج داده و در نتیجه نظم و نسق اجتماعی لازم برای زندگی جمعی را در هم می‌ریزد (رهنمایی و شاه حسینی، ۱۳۸۹: ۲۶). امروز اغلب مردم این احساس عمومی را دارند که مناطق شهری نامطلوب و نامناسب برای زندگی و فعالیت می‌باشد. زیرا افزایش جمعیت و رشد شتابان شهرنشینی در دهه‌های گذشته آثار سوئی را به دنبال داشته است، که از آن جمله می‌توان به توزیع کالبدی ناموزون شهرها، ایجاد محلات حاشیه‌ای، فقر و افت استانداردهای زندگی، کمبود مراکز خدماتی می‌توان اشاره نمود (صالحی، ۱۳۸۳: ۲).

اکثر کشورهای در حال توسعه، به احداث یک یا چند منطقه آزاد مبادرت کرده‌اند. هدف از ایجاد این مناطق، فراهم کردن شرایط مناسب به منظور افزایش تولید و صدور کالاهای صنعتی از طریق جذب سرمایه‌های خارجی، ایجاد اشتغال، کسب درآمد ارزی، افزایش در توریسم، تأمین مواد اولیه و قطعات مورد نیاز صنایع، برقراری پیوندهای صنعتی با داخل کشور، رشد رفاه اقتصادی و مادی مناطق و سپس منافع ملی است (رهنوردی، ۱۳۸۹: ۴۶). در غالب کشورهای جهان از مناطق آزاد بعنوان رویکردی مؤثر جهت توسعه منطقه‌ای استفاده می‌شود. این رویکرد متأثر از قطب رشد بوده و معتقد است که ایجاد یک قطب رشد در یک بخش از فضای جغرافیایی می‌تواند سایر بخش‌های فضا را تحت تأثیر قرار دهد. در این میان مجاورت مناطق آزاد با شهرهای اطراف می‌تواند تأثیرات زیادی بر این شهرها داشته باشد. این تأثیرات دامنه گسترده‌ای از اثرات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی را در بر می‌گیرد. گرچه تصور بر این است که مناطق آزاد تنها تأثیرات مثبت و اثرات توسعه‌ای بر فضاهای مجاور از جمله شهرها می‌گذارند، لیکن این مناطق می‌توانند اثرات منفی هم بر شهرها داشته باشند. هجوم مهاجران به شهرهای مجاور مناطق آزاد از مواردی است که می‌تواند مشکلات عدیده‌ای برای مدیریت شهری بوجود آورد. آنچه در این میان اتفاق می‌افتد افتراق در مکان سکونت و محل کار و قرارگیری هریک از این دو، در یک قلمرو مدیریتی متفاوت است (رحمانی، ۱۳۹۳: ۸).

ایران کشوری در حال توسعه است که دائماً پروژه‌های اقتصادی گوناگون در مناطق مختلف آن اجرا می‌شود. غالب این پروژه‌ها (نظیر ایجاد مناطق ویژه اقتصادی، تأسیسات اتمی) در مقیاس بزرگ تأثیرات شدید اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و محیطی - اکولوژیکی بر مناطق پیرامون می‌گذارند (طالبیان، ۱۳۸۷: ۴). برای هدایت آگاهانه و طراحی فضای زیست مناسب برای شهرهایی که متأثر از نیروهای بیرونی نظیر مناطق آزاد تجاری - صنعتی هستند، و تغییرات ابعاد کالبدی، اقتصادی و اجتماعی آنها با این نیروها مرتبط است. در راستای تحقق توسعه پایدار شهری، بایستی شرایطی فراهم شود تا بستر سازی توسعه پایدار انسانی و بهبود رفاه اجتماعی شهروندی، ممکن گردد چرا که این امر منجر به برقراری عدالت اجتماعی (هاروی، ۱۳۷۶: ۱۰۶)، تقویت ساختارهای همبستگی اجتماعی، مثل تعهد و مسئولیت پذیری، تقویت بنیان‌های اجتماعی و خانوادگی و احیای محیط زیست همگانی (بحرینی، ۱۳۷۸: ۱۳)، ایجاد انتظام ساختاری در فضای شهری برای ادراک زیباشناختی و خوانایی شهری (کونین لینچ، ۱۳۸۱: ۲۶)، بهبود بهره‌گیری از فضاهای شهری و

افزایش رضایت شهروندی (بحرینی، ۱۳۷۷: ۱۰۱) و یکپارچگی بخشی به ساختار بصری محیط و منظر شهری (گوردن، ۱۳۸۷: ۹۰) اشاره کرد.

شکل‌گیری مناطق آزاد تجاری و صنعتی در ایران با هدف فراهم آوردن بسترهای لازم برای ارتقا درجه پیوندیابی با بازارهای جهان و افزایش میزان کالا و خدمات از طریق حذف یا کاهش محدودیت‌های متعارف موجود در سرزمین اصلی و ایجاد مزیت نسبی برای فعالیت اقتصادی در آن مناطق بوده است که به طور معمول، با تجهیز سرمایه‌های خارجی و بهره‌گیری از مدیریت و دانش فنی سطح بالا به تسریع رشد و توسعه اقتصادی منجر شده است (گورانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۹).

در ارتباط با نقش مناطق آزاد در توسعه شهری و نواحی همجوار مقالات و پژوهش‌های خارجی و داخلی انجام شده است که در این میان می‌توان به پژوهش‌های ارزنده زیر اشاره نمود:

ژنگ وان^۱ (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای با عنوان خط مشی‌ها و سیاست‌های پشت برنامه منطقه آزاد تجاری شانگهای، به ارایه یک پس زمینه از منطقه آزاد شانگهای و برخی بازتاب‌ها بر روی آن پرداخته و دریافته است، که اجزای منطقه آزاد تجاری شانگهای نه تنها تجارت را تحریک می‌کند بلکه افزایش فرصت‌های حمل و نقل و امور مالی را به شهر ارمغان آورده است. جین وانگ^۲ (۲۰۱۳)، در مقاله‌ای با عنوان تأثیر اقتصادی مناطق ویژه اقتصادی؛ نمونه موردی شهرداری چینی به مقایسه تغییرات بین شهرداری‌های قبل از منطقه ویژه اقتصادی و آن‌هایی که بعد ایجاد شده‌اند پرداخته و به این نتیجه رسیده که سرمایه‌گذاری انبوه در اهداف شهرداری و افزایش دستمزد برای کارگران بیش از افزایش هزینه‌های زندگی محلی بوده است.

رانگ هر چیو^۳ و همکارانش (۲۰۱۱)، در مقاله‌ای با عنوان ارزیابی بندر آزاد تجاری تایوان به مطالعه توسعه بندر آزاد تایوان پرداخته و عوامل مؤثر بر فعالیت‌های کسب و کار در بندر آزاد و درجه اهمیت شان برای بهبود محیط عملیاتی در بندر آزاد را بررسی می‌کنند. پنج عامل را دارای اهمیت و درجه بالایی برای عملیات کسب و کار در بندر آزاد تجاری یافته که عبارتند از: ۱. بهره‌وری مدیریت دولتی، ۲. نرخ‌ها و هزینه‌های ارزان، ۳. روش‌های گمرکی ساده، ۴. شفافیت قوانین و ۵. مشوق‌های مالیاتی رایگان. دوداس و وایبهاو^۴ (۲۰۱۱)، در مقاله‌ای با عنوان برنامه‌ریزی برای مناطق ویژه اقتصادی؛ یک چشم‌انداز منطقه‌ای، به بررسی سیاست مناطق ویژه اقتصادی و نقش آن در فرآیند توسعه به عنوان اینکه این مناطق مسئول ایجاد اشتغال از طریق توسعه صنعتی همراه با دیگر اهداف احیای صنایع جانبی، حل مشکلات مسکن، سرعت بخشیدن به رشد اقتصادی، توسعه زیربنایی و غیره پرداخته‌اند. اتینا سنترینو^۵ و همکارانشان (۲۰۰۸)، در مقاله‌ای با عنوان مدیریت تعارض فضایی در برنامه‌ریزی شهری به این نتیجه رسیده‌اند که باید به منظور توسعه یک روش تصمیم‌گیری فضایی برای حمایت از تصمیم‌گیری‌های جمعی در برنامه‌ریزی یکپارچه شهری تلاش نمود. رستم گورانی و همکاران (۱۳۹۲)، به بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری جزیره قشم در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی پرداخته‌اند. نتایج تحقیق حاکی از این است که با ایجاد منطقه آزاد قشم، شاخص‌های توسعه اجتماعی و نماگرهای اقتصادی مانند گسترش‌های بازارهای تجاری، اسکله‌ها، گمرک‌ها، اشتغال روند روبه‌روشی داشته‌اند، از طرف دیگر، با وجود تأثیرات مثبت حاصل از ایجاد منطقه آزاد قشم، در برخی از شاخص‌های امنیتی و جرم نظیر قاچاق کالا، فروش مشروبات الکلی و غیره افزایش یافته است. زیاری و همکاران (۱۳۸۹)، در پژوهشی نقش منطقه آزاد چابهار در توسعه منطقه‌ای سیستان و بلوچستان را

1. Zheng wan

2. Jin Wang

3. Rong-her CHIU

4. Devadase, v & vaibhav

5. Athina Santorineou

بررسی نموده‌اند. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که فقدان سازمان اجرایی مناسب و عدم برخورداری از مدیریت صحیح و کارا، انعطاف پذیری در قوانین و مقررات مربوط به سرمایه‌گذاری خارجی در منطقه آزاد چابهار، فقدان و کمبود امکانات زیربنایی اولیه از مهمترین موانع توسعه منطقه آزاد چابهار می‌باشد. اسفندیاری و همکاران (۱۳۸۷)، در مطالعه‌ای عملکرد مناطق آزاد تجاری ایران و تأثیر آن در توسعه اقتصادی این مناطق را مورد ارزیابی قرار داده‌اند. نتایج نشان داده که عملکرد منطقه آزاد چابهار در زمینه توسعه اقتصادی به دلیل عدم وجود زیر ساخت‌ها و محرومیت شدید منطقه بسیار ضعیف بوده و این منطقه نتوانسته است به هدف اصلی خود که ترانزیت کالا است، دست یابد.

بررسی مطالعات انجام شده بیانگر این می‌باشد که همه مطالعات به اهمیت مناطق آزاد در توسعه منطقه‌ای و شهری اشاره کرده‌اند. و ایجاد مناطق آزاد سبب تحول و دگرگونی در شرایط نواحی همجوار گردیده است. در مطالعاتی که در خارج انجام گرفته به تأثیرات مثبت مناطق آزاد پرداخته شده است. در مطالعات داخلی علاوه بر تأثیرات مثبت بیانگر این می‌باشد که مناطق آزاد در کشور تأثیرات منفی به همراه داشته‌اند. در پژوهش حاضر سعی گردید ضمن مقایسه وضع موجود با قبل از ایجاد منطقه آزاد میزان تأثیرگذاری ابعاد مثبت و منفی با استفاده از تصاویر ماهواره بهنگام (۲۰۱۴) و روش‌های کمی سنجیده شود.

با توجه به موضوع تحقیق، مروری بر مبانی نظری موضوع پژوهش یعنی منطقه آزاد خواهیم داشت. منطقه آزاد عبارت است از ناحیه جغرافیایی محدود و محصور در چارچوب گمرک ملی (بندر، دریا، جزیره یا بخشی از خاک کشور) که برپایه قانونی ویژه، فعالیت صنعتی و بازرگانی و ورود و خرج کالا در آن آزاد و مشمول مقررات و ضوابط گمرکی باشد (کامران، ۱۳۸۱: ۳۳). در تعریفی دیگر، مناطق آزاد نواحی حفاظت شده در کنار دریاها، فرودگاه‌ها و نوار مرکزی است که مواد اولیه و کالا از راه هوایی، دریایی و زمینی بی پرداخت حقوق و عوارض گمرکی، وارد آن‌ها می‌شود و پس از فرآیندهای ویژه، با بسته بندی و کیفیت تازه، فرآوری و صادر می‌شود (بیک محمدی، ۱۳۷۸: ۱۷). بنا به تعاریف بین‌المللی منطقه آزاد محدوده حراست شده‌ای بندری و یا غیر بندری است از شمول برخی از قوانین و مقررات جاری کشور متبوع خارج بوده و با بهره‌گیری از مزایای نظیر معافیت‌های مالیاتی، بخشودگی سود و عوارض گمرکی عدم وجود تشریفات زاید ارزی، اداری و مقررات دست و پاگیر و همچنین سهولت و تسریع در فرآیندهای صادرات و واردات با جذب سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال فن‌آوری به توسعه سرزمین اصلی کمک می‌کند (محمدی الموتی، ۱۳۷۴: ۱). اگرچه ایجاد مناطق آزاد را نباید تنها عامل برای دستیابی به توسعه ملی تلقی کرد، ولی به خصوص در کشورهای آسیایی، ایجاد مناطق آزاد حداقل به عنوان ابزار آزمایشی توانسته برای توجیه رفع موانع ضد توسعه‌ای به کار گرفته شود و دانش و مهارت‌های جدید قابل توجهی از طریق مناطق آزاد کسب شود. کشورهای در حال توسعه‌ای که به ایجاد منطقه آزاد روی آورده‌اند، براین باورند که منطقه آزاد می‌تواند باری دهنده آنان در رهایی از فقر و عقب ماندگی باشد. و تکنولوژی، مدیریت و سرمایه را به کشور وارد کند و عوامل تولید داخلی را با علم و دانش فنی خارجی تلفیق کرده و کشور را در مسیر توسعه و همسو با اقتصاد جهانی قرار دهد (دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد، ۱۳۸۶: ۲).

مناطق آزاد، در مجموع در چهار سطح مختلف محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی به ایفای نقش می‌پردازند که وزن ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک یک منطقه آزاد، قبل از هر چیزی در بستر فلسفه وجودی آن شکل می‌گیرد. این در حالی است که نقش سیاست و مؤلفه‌های انسانی در شکل‌دهی و سازماندهی وزن منطقه آزاد، نسبت به مؤلفه‌های جغرافیایی طبیعی منطقه بیشتر است. البته، این سخن به معنی تأثیرگذاری مثبت و بهینه مؤلفه‌های انسانی در شکل‌دهی به وزن منطقه نیست؛ بلکه، مؤلفه‌های انسانی در بیشتر موارد با جهت‌دهی خاص خود به فعالیت‌ها و کارکردهای مناطق آزاد، از گستره عملیاتی و ابعاد متنوع فعالیت‌های آن‌ها می‌کاهند. به طور کلی، هر اندازه یک منطقه آزاد از وزن بالای تأثیرگذاری و برد فضایی عملکردی بیشتری برخوردار باشد، فضای بیشتری را تحت پوشش خود قرار خواهد داد (ولی قلی‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۵-۶). برنامه‌های توسعه باید نوعی دگرگونی ساختاری به‌وجود آورده که توسعه ملی را ارتقا بخشیده و

تمام بخش‌های جمعیت را به مشارکت در فرآیند توسعه ترغیب کند به گونه‌ای که عدالت اجتماعی تضمین شده و هیچ یک از بخش‌های جمعیت از قلمرو دگرگونی و توسعه حذف نشوند (زاکس، ۱۳۷۷: ۲۶). به عبارت دیگر برنامه‌های توسعه باید منافع اقشار فقیر جامعه را نیز مد نظر قرار دهند (چمبرز، ۱۳۷۶: ۱۸). برنامه‌ریزی سنتی از بالا و بدون مشارکت مردمی و بی‌ارتباط با ساختار اقتصادی، اجتماعی جامعه انجام می‌شود (شکویی، ۱۳۷۷: ۱۴۹-۱۴۳). چنین برنامه‌هایی اغلب به تضادهای طبقاتی دامن می‌زنند، بحران مسکن و خدمات شهری را تشدید و فقر، نابرابری و محرومیت اجتماعی می‌آفریند. روندهای مزبور به نوبه خود به دوگانگی درونی شهرها منجر می‌شود (al jordi et, 1999: 16-44).

اندیشه ایجاد منطقه آزاد چابهار برای نخستین بار توسط دفتر برنامه‌ریزی برنامه و بودجه در چهارچوب نظری توسعه استان در سال ۱۳۶۳ مطرح و به طور مشخص در مطالعات توسعه محور شرق مصوب ۱۳۶۴ هیات دولت در راستای تلقی بخش بازرگانی به عنوان محور توسعه استان مورد توجه قرار گرفت. مکان این منطقه واقع در اراضی شرق خلیج چابهار به مساحت چهارده هکتار به عنوان منطقه آزاد تجاری- صنعتی تعیین شد. این منطقه در بهمن ماه سال ۱۳۷۱ رسماً افتتاح و کار خود را آغاز کرد (پناده، ۱۳۹۲: ۱۵). مجاورت منطقه آزاد تجاری- صنعتی چابهار با شهر چابهار سبب ایجاد تغییرات در ابعاد مختلف این شهر شده است. در اولین اثر ایجاد و توسعه منطقه آزاد چابهار، هجوم تعداد زیادی مهاجر به این شهر شده است که عمدتاً بصورت پراکنده و در حاشیه شهر اسکان یافته‌اند. از طرف دیگر تداخل توسعه ناشی از منطقه آزاد با محتوای طرح جامع شهر باعث نارسایی در خدمات شهری شده و در نتیجه اجرای طرح‌های شهری را با مشکل روبرو کرده است. در همین راستا، هدف این مقاله تحلیل نقش منطقه آزاد تجاری- صنعتی بر توسعه خدمات شهری چابهار می‌باشد. بر این اساس سوال اصلی تحقیق این است که آیا ایجاد منطقه آزاد سبب بهبود خدمات رسانی در شهر چابهار گردیده است؟

روش پژوهش

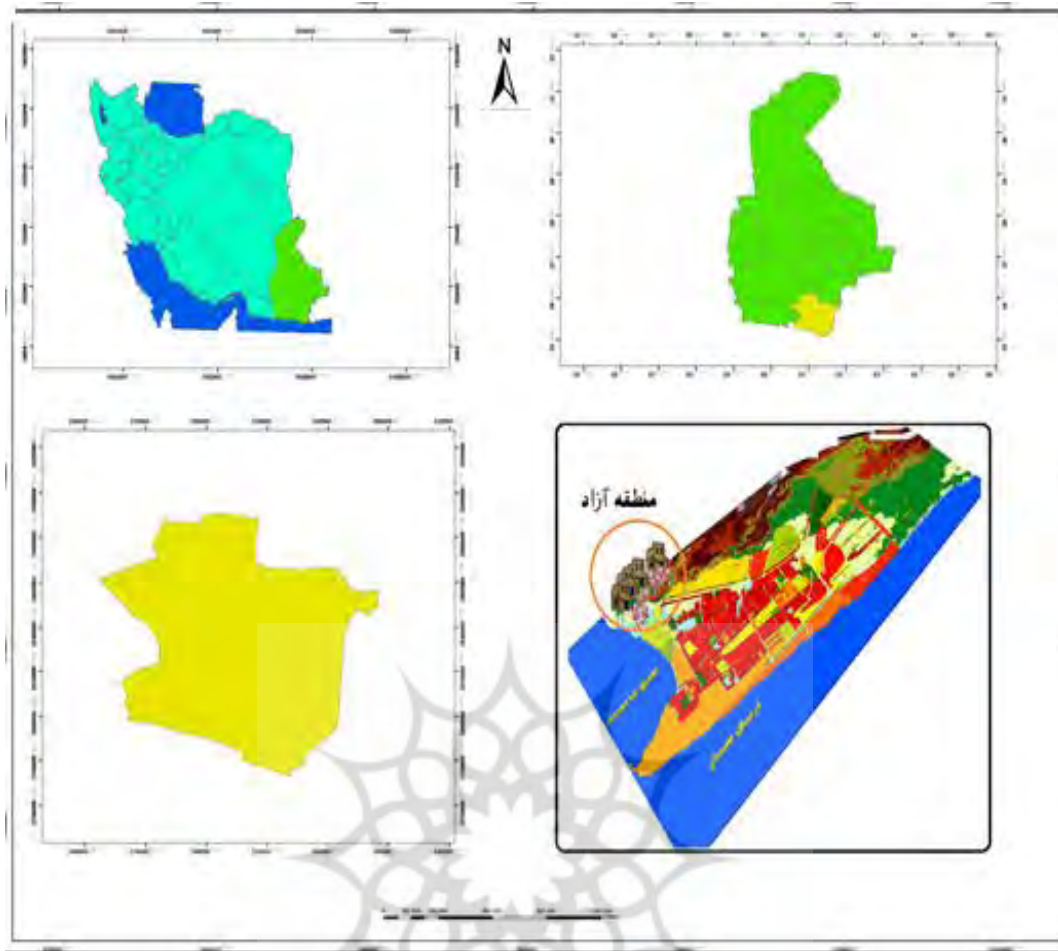
این تحقیق از نوع کاربردی است. روش تحقیق توصیفی- تحلیلی مبتنی بر تکمیل پرسش‌نامه می‌باشد. جامعه آماری، تمامی خانوارهای ساکن در شهر چابهار است که در سال ۱۳۹۰ تعداد ۱۹۳۱۳ خانوار و ۸۵۶۳۳ نفر در آن‌ها ساکن بوده‌اند. نمونه‌های انتخاب شده با استفاده از روش کوکران ۳۲۱ نفر است. در این پژوهش به منظور ارزیابی نقش منطقه آزاد در توسعه خدمات شهری، ابتدا شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق تعیین شد (جدول ۱). پس از تدوین پرسش‌نامه، روایی آن بررسی و سطح پایایی نیز براساس ضریب آلفای کرونباخ، ۰/۹۷ محاسبه شد. در تجزیه و تحلیل داده‌ها بسته به مقیاس متغیرها و اهداف مورد نظر از میانگین، آزمون T دو نمونه وابسته، آزمون فریدمن در محیط نرم افزار SPSS استفاده شده است. سطح خطای ۰/۰۵ در آزمون‌های مذکور ملاک قرار گرفته است. در ضمن ارزیابی نقش منطقه آزاد در شاخص‌های مختلف به وسیله پرسش‌نامه با سؤال‌های پنج گزینه‌ای (طیف لیکرت) بوده، که در آن به ارزش خیلی کم عدد ۱، کم عدد ۲، متوسط عدد ۳، زیاد عدد ۴ و خیلی زیاد عدد ۵ تعلق گرفته است.

جدول ۱. شاخص‌ها و متغیرهای پژوهش

متغیرها	شاخص‌ها	ابعاد	
بخش خصوصی، دولتی، داخلی و خارجی، خدمات، صنعت درآمد حاصل از فعالیت‌های منطقه آزاد، فروش زمین، مسکن بخش خدمات، صنعت و بازرگانی اشتغال زنان، مشاغل دلالی و واسطه‌گری، تسهیلات اشتغال زایی، مشاغل مولد و دائمی، کاهش بیکاری	سرمایه گذاری اشتغال و درآمد	اقتصادی	
گسترش اسکان غیر رسمی، ساخت و ساز بی برنامه	توسعه فیزیکی شهر	کالبدی	
دسترسی به فضای آموزشی، کالاهای مصرفی، بهداشتی درمانی	خدمات شهری		امکانات
تأسیسات و تجهیزات (آب و برق، تلفن، پست و آتش‌نشانی) خدمات ارتباطی (اینترنت، تلفن همراه و ثابت، پست)، آب آشامیدنی	زیرساختی و زیر بنایی		رفاهی و
معابر درجه یک، دو و سه. حمل و نقل عمومی	شبکه ارتباطی	خدماتی	

محدوده مورد مطالعه

شهرستان چابهار با مساحتی حدود ۱۳۱۶۲ کیلومترمربع در منتهی‌الیه جنوب شرقی ایران در کنار آب‌های گرم دریای عمان و اقیانوس هند قرار گرفته است. از نظر موقعیت مختصات جغرافیایی، شهر چابهار در ۲۵ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی و ۶۰ درجه و ۳۷ دقیقه طول شرقی واقع شده است. مساحت شهر چابهار ۲۳۰۰ هکتار است. براساس سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ شهر چابهار ۸۵۶۳۳ نفر جمعیت و دارای ۱۹۳۱۳ تعداد خانوار می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). منطقه آزاد تجاری- صنعتی چابهار با وسعت ۱۴۰۰۰ هکتار در ۲۵ درجه و ۲۰ دقیقه عرض شمالی و ۶۰ درجه و ۲۷ دقیقه طول شرقی در منتهی‌الیه جنوب شرقی ایران و در کنار دریای عمان، در شرق خلیج چابهار، در شهرستان چابهار از استان سیستان و بلوچستان می‌باشد و در فاصله ۷ کیلومتری شهر چابهار واقع شده است (پناب، ۱۳۹۲: ۸۵).

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی منطقه آزاد و شهر چابهار در تقسیمات سیاسی کشور

یافته‌ها و بحث

- یافته‌های توصیفی

براساس داده‌های بدست آمده ۷۴/۸ درصد پاسخ‌دهندگان را مردان و ۲۵/۲ درصد پاسخ‌دهندگان را زنان تشکیل داده‌اند. بالا بودن درصد نمونه مردان نسبت به زنان به دلیل در دسترس بودن و تمایل داشتن تعداد بیشتری از مردان نسبت به زنان در پاسخ‌گویی به سوال‌های پرسش‌نامه بوده است. داده‌های بدست آمده نشان دهنده این می‌باشد که بیشترین درصد پاسخ‌گویان بومی بوده‌اند و ۸۰/۴ درصد را به خود اختصاص داده‌اند. داده‌های حاصل از پرسش‌نامه بیانگر این می‌باشد که بیشترین درصد پاسخ‌دهندگان در گروه سنی ۳۰-۲۵ سال سن می‌باشند. و گروه سنی ۴۵-۵۰ کمترین درصد پاسخ‌دهندگان را شامل می‌شوند. ۱۰/۳ درصد پاسخ‌دهندگان را گروه سنی ۲۴-۱۸، ۳۶/۸ درصد گروه سنی ۳۰-۲۵، ۲۴/۹ درصد گروه سنی ۳۵-۳۰، ۱۰ درصد گروه سنی ۴۰-۳۵، ۱۱/۲ درصد را گروه سنی ۴۵-۴۰، ۲/۸ درصد متعلق به گروه سنی ۴۵-۵۰ و ۴ درصد پاسخ‌دهندگان را گروه سنی ۵۰ سال و بالاتر تشکیل می‌دهند. وضعیت تحصیلات پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد، بیشترین درصد پاسخ‌دهندگان را سطح تحصیلات لیسانس تشکیل می‌دهند. که از مجموع ۴۱/۱ درصد را در بر می‌گیرند. همچنین ۲/۲ درصد پاسخ‌دهندگان بی‌سواد، ۲/۵ درصد ابتدایی، ۴ درصد راهنمایی، ۲۱/۲ درصد دیپلم، ۲۳/۱ درصد فوق‌دیپلم، ۴۱/۱ درصد لیسانس و ۵/۹ درصد متعلق لیسانس و بالاتر می‌باشد.

- یافته‌های تحلیلی

جهت بررسی میزان تأثیرگذاری منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار بر کیفیت میزان دسترسی شهروندان شهر چابهار بر شبکه ارتباطی درون شهری از آزمون T دو نمونه وابسته استفاده شده است. با توجه به داده‌های پرسش‌نامه، از آزمون T دو نمونه وابسته جهت مقایسه کیفیت دسترسی به شبکه ارتباطی قبل از منطقه آزاد و بعد از ایجاد منطقه آزاد مورد استفاده قرار گرفته است. جهت سنجش متغیر شبکه ارتباطی از ۴ گویه استفاده شده است که عبارتند از: معابر درجه یک (بالای ۲۵ متر)، معابر درجه دو (۱۸ متر)، معابر درجه سه (۱۴ متر) و شبکه دسترسی. طبق جدول (۲) یافته‌های حاصل از آزمون T دو نمونه وابسته حاکی از این می‌باشد که میزان برخورداری و دسترسی به شبکه ارتباطی درجه یک (۲۵ متر)، درجه دو (۱۸ متر)، درجه سه (۱۴ متر) و شبکه دسترسی در سطح اطمینان ۹۵ درصد و $p > 0.05$ از لحاظ آماری معنی‌دار می‌باشد. ولی میانگین محاسبه شده معابر درجه یک، دو و سه برای قبل و بعد از ایجاد منطقه آزاد پایین‌تر از حد متوسط (۳) می‌باشد. بعد از ایجاد منطقه آزاد میانگین برای به ترتیب: ۲/۷۰، ۲/۸۰ و ۲/۹۰ می‌باشد. اما میانگین شبکه دسترسی هرچند قبل از منطقه آزاد پایین‌تر از حد متوسط است. ولی بعد از ایجاد منطقه آزاد میانگین بیشتر از حد متوسط می‌باشد. که عدد به دست آمده ۳/۲۶ می‌باشد. در واقع با ایجاد منطقه آزاد چابهار پروژه‌های احداثی در بخش شبکه ارتباطی ضعیف بوده و کیفیت دسترسی شهروندان به شبکه ارتباطی بهبود نیافته است.

جدول ۲. آزمون معناداری میزان برخورداری از شبکه ارتباطی قبل و بعد از منطقه آزاد

شاخص	قبل از منطقه آزاد		بعد از منطقه آزاد		اماره آزمون T	سطح معناداری
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار		
معابر درجه یک (+۲۵)	۱/۶۱	۰/۷۹۱	۲/۷۰	۱	-۲۱/۳۵۵	۰/۰۰۰
معابر درجه دو (۱۸)	۱/۸۷	۰/۸۳۶	۲/۸۰	۱/۰۰۶	۱۸/۱۰۷	۰/۰۰۰
معابر درجه سه (۱۴)	۲/۰۳	۰/۹۱۰	۲/۹۷	۰/۹۹۸	۱۶/۳۳۵	۰/۰۰۰
شبکه دسترسی	۲/۳۱	۰/۹۵۵	۳/۲۶	۰/۹۹۸	-۱۶/۷۶۵	۰/۰۰۰
شبکه ارتباطی	۱/۹۵	۰/۷۰۸	۲/۹۳	۰/۸۰۸	-۲۳/۵۶۷	۰/۰۰۰

در واقع اطلاعات بدست آمده از آزمون T دو نمونه وابسته در وضعیت کلی از میزان برخورداری شبکه ارتباطی بیانگر این می‌باشد که میانگین دسترسی قبل از منطقه آزاد ۱/۹۵ و با ایجاد منطقه آزاد به ۲/۹۳ افزایش یافته، ولی پایین‌تر از حد متوسط می‌باشد.

شکل ۲. سلسله مراتبی شبکه ارتباطی شهر چابهار

- میزان ارائه خدمات شهری بعد از ایجاد منطقه آزاد

جهت دستیابی به میزان تأثیرگذاری منطقه آزاد بر خدمات شهری از ۹ گویه مستخرج شده (جدول ۱) استفاده شده است. داده‌ها بیانگر این می‌باشد که میزان دسترسی شهروندان به بخش مسکونی، فضای سبز، مراکز آموزشی، خدمات کالانتری، کالاهای مصرفی، خدمات حمل و نقل و خدمات بهداشتی، درمانی میانگین محاسبه شده بعد از ایجاد منطقه آزاد با قبل از ایجاد منطقه آزاد افزایش داشته است و بیشتر از حد متوسط (۳) می‌باشد. ولی از لحاظ برخورداری از پارکینگ و دسترسی به مراکز فرهنگی هرچند نسبت به قبل از ایجاد منطقه آزاد بیشتر شده است. ولی تا به حال هم، پایین‌تر از حد متوسط (۳) می‌باشد. بعلاوه نتایج نشان می‌دهند که آزمون حاکی از این می‌باشد که میزان توسعه فیزیکی شهر چابهار با ایجاد منطقه آزاد با اطمینان ۹۵٪ و $p > 0.05$ از لحاظ آماری معنی‌دار می‌باشد و میزان برخورداری از خدمات شهری بطور کلی از ۲/۰۴ به ۳/۰۱ افزایش یافته است. در واقع با ایجاد منطقه آزاد میزان ارائه خدمات شهری بهبود یافته است. شهروندان از عملکرد این خدمات رضایت متوسط را دارند.

جدول ۳. آزمون معناداری میزان برخورداری از خدمات شهری قبل و بعد از منطقه آزاد

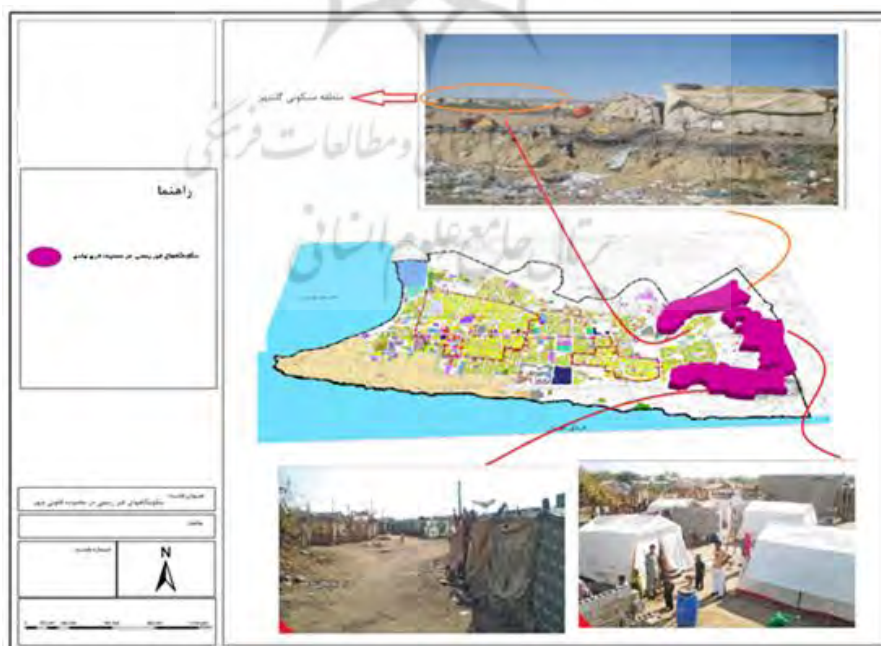
شاخص	قبل از منطقه آزاد		بعد از منطقه آزاد		اماره آزمون T	سطح معناداری
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار		
میزان دسترسی به کاربری مسکونی	۲/۴۱	۰/۹۳۵	۳/۲۵	۱/۰۲۷	-۱۳/۱۸۳	۰/۰۰۰
میزان دسترسی به فضاهای آموزشی	۲/۰۸	۰/۹۳۰	۳/۲۷	۰/۹۶۳	۱۷/۶۴۲	۰/۰۰۰
میزان دسترسی به فضای سبز و مراکز	۱/۹۳	۰/۹۳۹	۳/۱۵	۰/۹۲۳	۱۹/۷۲۲	۰/۰۰۰
میزان برخورداری از پارکینگ	۱/۸۷	۱/۰۰۲	۲/۶۱	۱/۰۶۱	-۱۱/۰۴۷	۰/۰۰۰
میزان دسترسی به خدمات کالانتری	۲/۳۷	۰/۹۳۷	۳/۰۳	۰/۸۲۷	-۱۱/۱۵۶	۰/۰۰۰
میزان دسترسی به کالاهای مختلف شهری	۲/۲۴	۰/۹۲۵	۳/۵۵	۰/۸۹۰	-۲۲/۵۲۹	۰/۰۰۰
میزان دسترسی به خدمات حمل و نقل	۲/۰۲	۰/۹۰۵	۳/۲۱	۰/۹۵۲	-۲۲/۹۰۰	۰/۰۰۰
میزان دسترسی به خدمات بهداشتی درمانی	۱/۹۵	۰/۸۰۹	۳	۰/۹۲۷	-۱۹/۶۲۲	۰/۰۰۰
میزان دسترسی به مراکز فرهنگی	۱/۷۳	۰/۸۵۳	۲/۵۸	۱/۱۶۸	-۱۳/۸۶۷	۰/۰۰۰
خدمات شهری	۲/۰۴۵	۰/۵۸۸	۳/۰۱۲	۰/۶۷۳	-۲۴/۷۱۷	۰/۰۰۰

وضعیت شهر در برنامه‌ریزی توسعه فیزیکی

برای سنجش گسترش توسعه فیزیکی شهر چابهار از دیدگاه و نگرش مردم در دو گویه گسترش اسکان غیررسمی و میزان ساخت و سازهای کنترل نشده و بدون برنامه‌ریزی استفاده شده است. براین اساس اکثریت اظهار کرده‌اند که میزان گسترش فیزیکی شهر چابهار بالا می‌باشد و بیشترین گسترش فیزیکی براساس دو گویه مذکور بعد از ایجاد منطقه آزاد رخ داده است. براساس جدول (۴) میانگین محاسبه شده برای گسترش اسکان غیر رسمی، بعد از ایجاد منطقه آزاد ۴/۱۷ می‌باشد و بالاتر از حد متوسط می‌باشد. همچنین میانگین ساخت و سازهای کنترل نشده ۳/۴۷ می‌باشد که از حد متوسط بیشتر می‌باشد. این بدین معنا می‌باشد که با ایجاد منطقه آزاد درصد گسترش فیزیکی افزایش شدیدی داشته که بیشتر ناشی از گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی و ساخت و ساز بدون برنامه می‌باشد. به طور کلی نتایج آزمون حاکی از این می‌باشد که میزان توسعه فیزیکی شهر چابهار با ایجاد منطقه آزاد با اطمینان ۹۵ درصد و $(p > 0.05)$ از لحاظ آماری معنی‌دار می‌باشد. و گسترش فیزیکی از ۲/۴۲ به ۳/۸۲ افزایش یافته است. باید اذعان نمود که تأثیر منطقه آزاد در ابعاد گسترش فیزیکی منفی بوده است.

جدول ۴. آزمون معناداری میزان گسترش توسعه فیزیکی شهر قبل و بعد از منطقه آزاد

سطح معناداری	آماره آزمون T	سطح اطمینان ۹۵		بعد از منطقه آزاد		قبل از منطقه آزاد		شاخص
		کران پایین	کران بالا	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۰۰	-۲۷/۱۵۰	-۲/۱۶۵	-۱/۸۷۲	۰/۸۵۱	۴/۱۷	۰/۹۹۳	۲/۱۵	میزان گسترش اسکان غیر رسمی
۰/۰۰۰	-۶/۱۶۳	-۱/۰۱۹	-۰/۵۲۶	۱/۰۲۵	۳/۴۷	۱/۸۹۴	۲/۷۰	میزان ساخت و سازهای کنترل نشده و بدون برنامه‌ریزی شده
۰/۰۰۰	-۱۶/۶۸۴	-۱/۵۶۰	-۱/۲۳۱	۰/۷۸۰	۳/۸۲	۱/۱۷۶	۲/۴۲	گسترش فیزیکی

شکل ۳. موقعیت مراکز اسکان غیررسمی شهر چابهار

شکل ۴. روند گسترش اسکان غیررسمی در سال ۱۳۹۱-۱۳۸۴

شکل (۴) گسترش اسکان غیررسمی را در شهر چابهار طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۱ نشان می‌دهد. در واقع بررسی تصاویر هوایی و مشاهدات میدانی، بیانگر این است که شکل‌گیری اسکان غیررسمی روندی روبه گسترش داشته است، و سکونت در این محدوده با تصرف غیرقانونی زمین همراه بوده است. تصاویر هوایی نشان می‌دهد که شکل‌گیری اسکان غیررسمی متصل به محدوده شهری شهر چابهار انجام گرفته است. با توجه به موقعیت شهر چابهار که از دو طرف به دریا منتهی می‌شود و امکان گسترش را ندارد، و از طرفی دیگر کوه‌های تیس و اراضی منطقه آزاد مانع گسترش شهر به آن سو می‌باشند، به عبارتی تنها جهت گسترش آتی شهر به طرف شرق چابهار می‌باشد، که باز هم با مشکل شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی مواجه می‌باشد.

– میزان برخورداری از خدمات زیر بنایی

با توجه به جدول (۵) میانگین محاسبه شده برای برخورداری از تأسیسات و تجهیزات، و خدمات ارتباطی بالاتر از حد متوسط می‌باشد. که برای تأسیسات میانگین بعد از ایجاد منطقه آزاد ۳/۰۸ به دست آمده است. و برای خدمات ارتباطی ۳/۴۳ می‌باشد که بالاتر از حد متوسط می‌باشد. اما میانگین میزان برخورداری از آب آشامیدنی و سالم ۲/۶۸ می‌باشد که پایین‌تر از حد متوسط می‌باشد. در واقع با ایجاد منطقه آزاد ارائه خدمات در بخش خدمات ارتباطی (اینترنت و تلفن همراه) نسبتاً در حد مطلوبی می‌باشد و لی شهرچابهار تا با حال با مشکل کم آبی روبه‌رو است. البته میزان دسترسی به آب آشامیدنی سالم با مشکل به شدت جدی تر روبه‌رو می‌باشد.

جدول ۵. آزمون معناداری از وضعیت برخورداری از خدمات زیر بنایی در شهری قبل و بعد از منطقه آزاد

شاخص	قبل از منطقه آزاد		بعد از منطقه آزاد		سطح اطمینان ۹۵	آماره آزمون T	سطح معناداری
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار			
میزان برخورداری از تأسیسات و تجهیزات	۲/۰۴	۰/۸۹۴	۳/۰۸	۰/۹۴۷	۰/۹۲۶	-۱۷/۱۱۳	۰/۰۰۰
میزان برخورداری از خدمات ارتباطی (اینترنت، تلفن)	۱/۹۲	۰/۸۵۳	۳/۴۳	۰/۹۷۹	-۱/۳۹۳	-۲۴/۰۰۹	۰/۰۰۰
میزان برخورداری از آب آشامیدنی و سالم	۱/۸۹	۰/۸۴۴	۲/۶۸	۰/۹۷۱	-۰/۶۷۵	-۱۳/۴۲۲	۰/۰۰۰
خدمات زیربنایی	۲/۲۹	۰/۶۴۸	۳/۰۶۵	۰/۷۶۶	-۰/۷۰۳	-۲۲/۹۵۹	۰/۰۰۰

به طور کلی نتایج آزمون حاکی از این است که میزان برخورداری از خدمات زیربنایی با ایجاد منطقه آزاد با اطمینان ۹۵ درصد و $\text{sig} (p > 0/05)$ از لحاظ آماری معنی‌دار می‌باشد. و خدمات زیربنایی از ۲/۲۹ به ۳/۰۶ افزایش یافته است. باید ادعان نمود که تأثیر منطقه آزاد در برخورداری از خدمات زیربنایی وضعیت نسبتاً مطلوبی است.

– اشتغال و درآمد

اطلاعات بدست از جدول ۶ نشان می‌دهد که بین ایجاد منطقه آزاد و میزان اشتغال و درآمد با اطمینان ۹۵ درصد و $\text{sig} (p > 0/05)$ از لحاظ آماری معنی‌دار می‌باشد. بررسی هریک از متغیرها بیانگر این می‌باشد که عدد میانگین بعد از ایجاد منطقه آزاد در بخش صنعت ۲/۶۸، کاهش بیکاری ۲/۷۳، میزان اشتغال زنان ۲/۶۶ و میانگین قدرت خرید ۲/۹۴ می‌باشد. در واقع میانگین بدست آمده پایین‌تر از حد متوسط (۳) می‌باشد. همچنین، میانگین مشاغل بازرگانی ۳/۲۵، مشاغل خدماتی ۳/۱۹، مشاغل دلالی و واسطه ۳/۷۰، ایجاد مشاغل متنوع و جدید ۳/۱۶، افزایش قیمت زمین ۴/۲۰، افزایش قیمت مسکن ۴/۳۰، بورس بازی زمین و مسکن ۳/۹۹، مشاغل مولد و دائمی ۳/۰۶ و تسهیلات اشتغال‌زایی ۳ می‌باشد و از حد متوسط (۳) بالاتر می‌باشد. اما در این بین متغیرهای بالاترین میانگین را دارند که تأثیر منفی در روند ایجاد اشتغال و درآمد را فراهم کرده‌اند. از جمله مشاغل دلالی و بورس بازی زمین و مسکن می‌باشند. به طور کلی نتایج آزمون حاکی از این می‌باشد که میزان درآمد و اشتغال شهر چابهار با ایجاد منطقه آزاد با اطمینان ۹۵ درصد و $\text{sig} (p > 0/05)$ از لحاظ آماری معنی‌دار بوده و میانگین اشتغال و درآمد از ۱/۹۰ به ۳/۲۷ افزایش یافته است. باید ادعان نمود که تأثیر منطقه آزاد در ابعاد درآمد و اشتغال منفی بوده است.

جدول ۶. آزمون معناداری از وضعیت اشتغال و درآمد شهر قبل و بعد از منطقه آزاد

سطح معناداری	آماره آزمون T	سطح اطمینان		بعد از منطقه آزاد		قبل از منطقه آزاد		شاخص
		کران پایین	کران بالا	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۰۰	-۱۸/۹۸۰	-۱/۱۲۴	-۰/۹۱۳	۱/۰۳۹	۲/۶۸	۰/۷۶۲	۱/۶۶	مشاغل در بخش صنعت
۰/۰۰۰	-۳۴/۰۹۷	-۱/۳۵۱	-۱/۱۴۷	۱/۰۴۹	۳/۲۵	۰/۸۰۲	۲	مشاغل بازرگانی
۰/۰۰۰	-۲۵/۳۴۶	-۱/۳۳۹	-۱/۱۴۷	۰/۸۹۶	۳/۱۹	۰/۷۶۹	۱/۹۴	مشاغل خدماتی
۰/۰۰۰	-۱۲/۹۲۳	-۰/۹۹۱	-۰/۷۲۹	۱/۰۱۲	۲/۷۳	۰/۸۸۵	۱/۸۷	کاهش بیکاری
۰/۰۰۰	-۱۸/۴۹۸	-۱/۰۸۹	-۰/۸۸۰	۰/۹۱۹	۲/۶۶	۰/۷۳۸	۱/۶۸	میزان اشتغال زنان
۰/۰۰۰	۲۳/۳۹۸	-۱/۶۹۲	-۱/۴۳۰	۰/۸۹۰	۳/۷۰	۰/۹۲۰	۲/۱۴	میزان مشاغل دلالی و واسطه
۰/۰۰۰	-۲۰/۹۰۹	-۱/۴۶۲	-۱/۲۱۱	۱/۰۱۶	۳/۱۶	۰/۸۱۳	۱/۸۲	میزان مشاغل متنوع و جدید
۰/۰۰۰	۳۰/۰۷۵	-۲/۳۶۳	-۲/۰۷۳	۰/۸۶۱	۴/۲۰	۰/۹۹۷	۱/۹۸	میزان افزایش قیمت زمین
۰/۰۰۰	۳۱/۷۳۴	-۲/۴۴۸	-۲/۱۶۲	۰/۸۰۴	۴/۳۰	۰/۹۸۶	۱/۹۹	میزان افزایش قیمت مسکن
۰/۰۰۰	۲۹/۲۰۰	-۲/۲۸۸	-۱/۹۹۹	۰/۹۷۱	۳/۹۹	۰/۹۳۷	۱/۸۵	میزان بورس بازی زمین و مسکن
۰/۰۰۰	-۱۹/۳۸۸	-۱/۳۷۹	-۱/۱۲۵	۱	۳/۰۶	۰/۷۶۸	۱/۸۰	میزان افزایش مشاغل مولد و دائمی
۰/۰۰۰	-۱۷/۵۴۶	-۱/۲۰۲	-۰/۹۶۰	۰/۹۸۶	۳	۰/۸۲۴	۱/۹۲	میزان تسهیلات اشتغال زایی
۰/۰۰۰	-۱۱/۴۳۳	-۰/۹۳۵	-۰/۶۶۰	۰/۹۶۰	۲/۹۴	۰/۸۸۱	۲/۱۵	میزان قدرت خرید
۰/۰۰۰	۴۰/۶۴۳	-۱/۴۳۱	-۱/۲۹۹	۰/۵۳۰	۳/۲۷۳	۰/۴۹۷	۱/۹۰۸	اشتغال و درآمد

هرچند اشتغال و درآمد شهروندان چابهار بعد از ایجاد منطقه آزاد افزایش را نشان می‌دهد، ولی بسیاری از زمینه‌های اشتغال ایجاد شده در بخش غیر رسمی و یا به شکل قاچاق می‌باشد. که مهم ترین آن‌ها در بخش بازرگانی بوده است. که به صورت گسترش دست فروشی کالا در سطح شهر و مکان‌های گردشگری ایجاد شده است. که بدین صورت باعث افزایش اشتغال و درآمد شده است.

نتیجه گیری

توسعه نیازمند سرمایه گذاری در بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف است. بدون سرمایه گذاری در طرح‌های زیر بنایی و روبنایی نمی‌توان انتظار گسترش اشتغال، تولید و رفاه اقتصادی را داشت. امروزه بسیاری از کشورهای جهان، تمایل شدیدی به جذب سرمایه‌های خارجی پیدا کرده‌اند. یکی از راه‌های مفید و مناسب بدین منظور ایجاد مناطق پردازش یا مناطق آزاد تجاری - صنعتی است. امروزه تجربه بسیاری از کشورها مانند؛ چین، کره جنوبی، تایوان نشان می‌دهد که می‌توان با ایجاد مناطق پردازش صادرات یا مناطق آزاد تجاری - صنعتی امکان جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی و توسعه صادرات کالاهای صنعتی و در نتیجه درآمدهای ارزی کشور را افزایش داد.

منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار در استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۷۲ با هدف جذب سرمایه گذاری داخلی و خارجی، توسعه ترانزیت، ایجاد اشتغال، محرومیت زدایی و در نهایت رشد و توسعه استان ایجاد گردید که در واقع پیشانی رونق جنوب شرق کشور لقب گرفت. این منطقه به دلیل زیر ساخت‌های ضعیف، اثر مناسب و سودمند ناچیزی بر پیرامون خود گذاشته است، ناحیه چابهار نسبت به اثرات منطقه آزاد بیگانه و بهره چندان از آن نبرده است. از این رو منطقه آزاد

تجاری - صنعتی چابهار به کانون توسعه ناحیه چابهار در بسیاری از موارد از اهداف اولیه خود فاصله گرفته است. در شرایط کنونی اکثر مردم بر این باورند که به صورت نابرابر، فقط گروه‌های خاصی از تأثیر مثبت منطقه آزاد سود می‌برند. بنابراین می‌توان بیان نمود که کانون فعالیت‌های منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار محدود به اراضی قانونی‌اش بیشتر نبوده است. که محدود به ایجاد مجتمع‌های تجاری - اداری و امکانات رفاهی و تفریحی بوده است. بنابراین این اقدامات به دور از اهداف اصلی منطقه آزاد می‌باشند. که از سویی به علت مجاورت و فاصله نزدیکی که منطقه آزاد تجاری - صنعتی با شهر چابهار دارد سبب افزایش جمعیت شهری چابهار شده و درصد بالایی از این جمعیت مهاجرین در حاشیه شهر و به شکل سکونتگاه‌های غیررسمی سکونت گزیده‌اند از سویی دیگر چون این جمعیت عظیم مهاجرین بدون برنامه و از قبل اندیشه شده وارد شهر شده‌اند باعث مختل شدن خدمات رسانی در محدوده شهر چابهار گشته است.

این پژوهش با هدف سنجش میزان تأثیر گذاری منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار در ابعاد کالبدی، اقتصادی شهر چابهار و بررسی و مقایسه اثرات مثبت و منفی منطقه آزاد بر توسعه شهر چابهار انجام گرفته است. نتایج بدست آمده از یافته‌های تحقیق در وضعیت قبل و بعد از ایجاد منطقه آزاد حاکی از این است که بیشترین تأثیر منطقه آزاد بر توسعه فیزیکی شهر چابهار و گسترش اسکان غیر رسمی می‌باشد به عبارتی این نوع تأثیر تبعات منفی را بر شهر گذاشته است. که با ایجاد منطقه آزاد پیدایش و یا گسترش سکونتگاه‌های غیر رسمی شدت بیشتر گرفته است. در این همین دوره زمانی روند گسترش اسکان غیررسمی در یک محله از محلات حاشیه نشین چابهار به نام کمب از سال ۱۳۶۵ که ۴۱ نفر بوده، به ۱۰۹۵۳ نفر در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. میزان بهبود دسترسی به خدمات شهری بعد از ایجاد منطقه آزاد در حد متوسط می‌باشد. پاسخ دهنده‌گان اظهار کرده‌اند که میزان دسترسی به کالاهای مختلف، کاربری مسکونی، آموزشی، خدمات حمل و نقل و فضای سبز و مراکز تفریحی با ایجاد منطقه آزاد در حد متوسط می‌باشد. در این میان از بین خدمات پاسخ دهنده‌گان اظهار کرده‌اند که میزان دسترسی شان به مراکز فرهنگی و پارکینگ کمتر از حد متوسط می‌باشد. هم چنین بر مبنای مطالعات انجام شده نتایج بیانگر این است که خدمات موجود در شهر چابهار اکثریت از دستاوردها و توجهات مدیران شهرداری به این امر بوده و به دور از حداقل همکاری و مساعدت‌های منطقه آزاد بوده است. با توجه به اینکه یکی از اهداف تعریف شده برای مناطق آزاد و از جمله منطقه آزاد چابهار ایجاد اشتغال برای اقشار مختلف و به مثابه آن افزایش در آمد بوده و میزان اشتغالزایی منطقه آزاد در حد متوسط بوده است. لازم به است که بخشی از اشتغالزایی منطقه آزاد در بخش غیر رسمی (دلالی، دستفروشی و ...) بوده است. همچنین میزان تأثیر گذاری منطقه آزاد در گسترش شبکه ارتباطی و خدمات زیربنایی در حد متوسط بوده است. بنابراین منطقه آزاد چابهار بر مبنای اهداف خودش که توسعه در بخش‌های مختلف می‌باشد. بایستی در توانمند سازی سکونتگاه‌های غیررسمی، بهسازی و نوسازی بافت فرسوده شهر چابهار و در استقرار و توسعه خدمات شهری و زیربنایی در شهر چابهار متناسب با خدمات رفاهی و زیر بنایی اقداماتی را انجام بدهد و منطقه آزاد همسویی بیشتری با شهرداری داشته باشد.

منابع

۱. اسفندیاری، علی اصغر؛ مقدس حسن‌زاده، سمیره و دلاوری، مجید؛ ۱۳۸۷، **ارزیابی عملکرد مناطق آزاد تجاری ایران و تأثیر آن در توسعه اقتصادی این مناطق**، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، دوره ۸، شماره ۱ (پیاپی ۲۸)، صص ۱۴۶-۱۱۹.
۲. انتظاری بهروز و جمالی، فیروز و حسین‌زاده دلیر، کریم؛ ۱۳۸۶، **درآمدی بر اثرات فضایی سیستم صنعتی فوردیسم در توسعه شهر و مکان‌یابی شهرک‌های صنعتی مورد: منطقه شهری تبریز**، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، دوره ۳۹، شماره ۹، صص ۷۳-۸۸.
۳. بحرینی، سیدحسین؛ ۱۳۷۷، **فرآیند طراحی شهری**، چاپ اول، دانشگاه تهران، تهران.

۴. بحرینی، سیدحسین؛ ۱۳۷۸، شهرسازی و توسعه پایدار، ماهنامه رهیافت، شماره ۱۷، صص ۳۹-۲۸.
۵. بیک محمدی، حسن؛ ۱۳۷۸، نگاهی گذرا به: عملکرد مناطق آزاد تجاری - صنعتی ایران در توسعه (مورد: منطقه آزاد چابهار)، مجله سپهر، سال هشتم، شماره ۲۹، صص ۱۹-۱۶.
۶. چمبرز، رابرت؛ ۱۳۷۷، توسعه روستایی، اولویت بخشی به فقرا، ترجمه مصطفی ازکیا، چاپ اول، دانشگاه تهران، تهران.
۷. دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد؛ ۱۳۸۶، تاریخچه مناطق آزاد در جهان، مجله مناطق آزاد، ص ۲.
۸. رحمانی، اسماعیل؛ ۱۳۹۳، تحلیل اثرات منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار بر توسعه کالبدی، اقتصادی و اجتماعی شهر چابهار، پایان نامه کارشناسی ارشد، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، استاد راهنما: دکتر زهره هادیانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۹. رستم گورانی، ابراهیم؛ بیرانوندزاده، مریم؛ علی‌زاده، سیددانا و حشمتی جدید، مهدی؛ ۱۳۹۲، بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری جزیره قشم در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی، دو فصلنامه آمایش سرزمین، دوره پنجم، شماره ۸، صص ۴۹-۲۷.
۱۰. رهنمایی، محمدتقی و شاه‌حسینی، پروانه؛ ۱۳۸۹، فرآیند برنامه‌ریزی شهری ایران، چاپ هفتم، انتشارات سمت، تهران.
۱۱. زاکس، ولفگانگ؛ ۱۳۷۷، نگاهی نو به مفاهیم توسعه، ترجمه فریده فرهی و وحید بزرگی، نشر مرکز، تهران.
۱۲. زیاری، کرامت‌الله؛ بیرانوندزاده، مریم؛ رستم گورانی، ابراهیم و دوستی، معصوم؛ ۱۳۸۹، نقش منطقه آزاد چابهار در توسعه منطقه‌ای استان سیستان و بلوچستان، مجموعه مقالات چهارمین کنگره جغرافیدانان جهان اسلام.
۱۳. شکویی، حسین؛ ۱۳۷۷، فلسفه‌های سیاسی، جغرافیا و برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، دانشگاه انقلاب، شماره ۱۱۱، صص ۱۴۹-۱۴۳.
۱۴. صالحی، رحمان و منصور رضاعلی، ۱۳۸۳، ساماندهی فضایی مکان‌های آموزشی (مقطع متوسطه) شهر زنجان به کمک GIS، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، سال سی و هفتم، شماره ۵۲، صص ۱۳۶-۱۲۳.
۱۵. طالبیان، امیر؛ ۱۳۸۷، تحلیل تأثیر اجتماعی توسعه صنعتی در منطقه عسلویه، فصلنامه علوم اجتماعی، سال سوم، شماره ۳۳، صص ۷۵-۵۵.
۱۶. کامران، حسن؛ ۱۳۸۱، علل توسعه نیافتگی مناطق آزاد ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۰۲، صص ۴۱-۳۳.
۱۷. گوردون، کالن؛ ۱۳۸۷، گزیده منظر شهری، ترجمه منوچهر طیبیان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۱۸. لینچ، کوین؛ ۱۳۸۱، تئوری شکل شهر، ترجمه سید حسین بحرینی، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
۱۹. محمدی الموتی، مسعود؛ ۱۳۷۴، مطالعه‌ای درباره مناطق آزاد و اثرات اقتصادی - بازرگانی آن، موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، تهران.
۲۰. مرکز آمار ایران؛ ۱۳۹۰، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن، شهرستان چابهار.
۲۱. نظریان، اصغر؛ ۱۳۸۰، شهرهای آینده: کانون فاجعه‌ی انسانی یا بستر تعامل فرهنگی، مجله فضای جغرافیایی اهر، سال اول، شماره ۳، ۲۲-۱.
۲۲. وارثی، حمیدرضا؛ ۱۳۸۷، بررسی تطبیقی توزیع خدمات عمومی شهری از منظر عدالت اجتماعی، مطالعه موردی: شهر زاهدان، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۱۱، صص ۱۵۶-۱۳۹.
۲۳. ولی قلی‌زاده، علی؛ ۱۳۸۸، بررسی جایگاه و مزیت‌های اقتصادی ایران برای کشورهای CIS و ...، منطقه آزاد تجاری - اقتصادی ارس، صص ۵۵-۶.
۲۴. هاروی، دیوید؛ ۱۳۷۹، عدالت اجتماعی و شهر، ترجمه فرخ حسامیان و محمدرضا حائری، انتشارات شرکت پردازش و برنامه.

25. Santorineou, A., Hatzopoulos, J., Siakavara K., Davos, C., 2008, **Spatial conflict management in urban planning**.p.p121.
26. Devadas, V. and Vaibhav Gupta., 2011, **Planning for Special Economic Zone: A Regional Perspective**, **Institute of Town Planners**, India Journal 8 - 2, 53 - 58, April - June 2011
27. Jin Wang., 2013, **The economic impact of Special Economic Zones: Evidence from Chinese municipalities**, Journal of Development Economics 101.pp 133-147.
28. Jordi, B & Others., 1999, **Local and Global**, United Nations Center for Human.
29. Rong- Her, Taih-Cherng, chia-yi, Bing-yan, Kuo-chung., 2011, **An Evaluation of Free Trade Port Zone in Taiwan**, Asian journal of Shipping and Logistics, vol 27, Number 3, December 2011, pp.423-446.
30. Zheng, Wan., Yang, Zhang., Xuefeng, Wang. & Jihong Chen., 2014, **Policy and politics behind Shanghai's Free Trade Zone Program**, Journal of Transport Geography 34 (2014) 1-6.

